

Marcel Mauss (1999): *Lahja. Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa*. Tutkijaliitto, Helsinki. Suomentaneet Jouko Nurmiainen ja Jyrki Hakapää. (Ranskankielinen alkuteos *l'Essai sur le don* on ilmestynyt alun perin *l'Année sociologique* -lehdessä vuonna 1923).

Sosiologian perustajan, ranskalaisen Emile Durkheimin sisarenpojan ja lempioppilaan Marcel Maussin lahjaa käsittelevä essee on suomennettu. Voisi jopa sanoa vihdoin. Olisin valmis pitämään tekoa rationaalisuuden logiikan tulosvastuuta uhmaavana kulttuuritekona. Kirjan suomennoksesta vastanneet Jouko Nurmiainen ja Jyrki Hakapää ansaitsevat suurkiitokset perusteellisesta työstään. Myös julkaisija ansaitsee tunnustuksen kirjan tyylikkäästä ilmiasusta. Lisäksi teokseen sisältyy suomalaisissa kirjoissa suhteellisen outo ja epätyypillinen ilmestys eli hakemisto.

Maussin kirja koskee muinaista sopimusoikeutta sekä ryhmien välisten taloudellisten suoritteiden (*prestaatioiden*) järjestelmää primitiivisissä eli arkaaisissa yhteisöissä. Tapa, jolla Mauss ilmiötä käsittelee, tulee kuitenkin koskettelleeksi myös muutamaa muutakin perustavanlaatuista ilmiötä, kuten yksilön ja ryhmän välistä suhdetta, siihen liittyviä merkityksenannon tapoja sekä metodologisia ongelmia, joihin tätä ilmiötä tutkiva on pakotettu ottamaan kantaa.

Vaihto on Maussille osa yleisempää ja pysyvämpää sopimusta. Se ei ole yksinomaan taloudellisin hyödykkein käytävää kauppaa, vaan koskee myös sosiaalisen elämän muita ulottuvuuksia, kuten kohteliaisuuksia, riittejä tai juhliin liittyviä pitoja. Se on siten ”totaalista”, koska se koskettaa kaikkia yhteiskunnan eri osia. Vaihdon osapuolina voivat toimia yhteisöt, eli Maussille moraalisisina persoonina näyttäytyvät klaanit tai heimot. Mutta miten vaihdon osapuoli voi olla luonteeltaan kollektiivinen? Miten klaani on rakentunut? Mitkä ehdot yksilöittäin muodostaman ryhmän täytyy

täyttää, jotta voitaisiin puhua klaanista kollektiivina ja moraalisenä persoonana?

Mauss on tutkimuksessaan kiinnostunut lahjojen kaksinaisesta luonteesta. Yhtäältä ne ilmentävät vapaaehtoisuutta, toisaalta niihin liittyy pakkoa. Ne muodostavat vastavuoroisuuden kehän, jossa antamiseen liittyy aina saaminen. Vapaaehtoiselta näyttävä lahjojen vaihto on pohjimmiltaan tiukkojen velvoitteiden säätelemää. Näiden velvoitteiden systeemiä Mauss analysoi Luoteis-Amerikan intiaanien *potlatchin* kautta. Sen sisällöksi hahmottuu kilpailu ja vihamielisyys sekä yritys säilyttää oma kunnia ja päihittää vastapuoli kilpailullisin suorittein, joilla ylläpidetään hierarkiaa eli yhteisön sosiaalista morfologiaa. Vaikka systeemi tasaapuolisti toimijoiden suhteita sitoessaan heidät yhteisöön, oli palauttamisen velvoite kuitenkin imperatiivinen. Jos velvollisuuden täyttämisenä epäonnistui, seuraukset saattoivat olla tuhoisat.

Maussilla vaihtosysteemin keskeisenä selittäjänä toimii esineiden spirituaalinen voima. Ne sisältävät antajan spirituaalisen olemuksen eli sielun ja persoonan, jolloin niillä on vastaanottajaansa maaginen ja uskonnollinen valta. Esineen henki pyrkii aina palaamaan synnyinpaikkaansa: se vainoaa kaikkia, joille se on annettu siihen asti, kunnes tilalle on annettu jotain vastaavaa tai arvokkaampaa. Maussin mukaan esineet eivät irtaudu omistajistaan. Ne muodostavat hallussapitäjensä välille suhteellisen hajoamattoman siteen. Tämän Mauss tulkitsee yhteisöllisen elämän symboliksi, joka puolestaan ilmentää tapaa, jolla erilaiset alaryhmät arkaaisissa jaokkeisissa yhteisöissä limittyivät keskenään ja tunsivat siksi jatkuvaa kiittolisuudenvelkaa toisilleen (koska tunsivat olevansa yhtä toisten kanssa).

Entä jos lahjasysteemiä tulkittaisiinkin psykologisena ryhmäprosessina? Entä jos heimopäällikköiden sanat siitä, miten ”he ovat minussa” tulkittaisiin kuvaukseksi tunnekokemuksesta, jonka ryhmässä elo synnytti? Olivathan kunnian säilyttäminen ja häpeältä (kasvojen menetykseltä) välttyminen keskeisiä yhteisöllisiä tekijöitä yksilöille. Kaikilla oli subjektiivisessa, ruumiillisuuteen perustuvassa merkitystodellisuudessa jaettu esitietoinen ajatus siitä, miten tuli toimia tullakseen hyväksytyksi ryhmään ja pysyä siinä. Tässä mielessä yhteisö, jonka Mauss durkheimilaiseen tapaan samasti ”pyhään”, ikään kuin ylisosiaalisti ihmisen, koska yksilön käytöksen tuli perustua yksinomaan yhteisön kulttuuriin; raja kulttuurin ja yksilön välillä liukeni pois. Tämä liittyi myös kieleen, sillä mitä enemmän asioista keskustellaan, sitä kauemmaksi yhteisöstä tunnutaan liukuvan. Ajatustila kasvaa, ja samalla paradoksaalisesti myös tilanteen uhkaavuus, sillä yksilöllistyminen tuon havaitsemisen kautta mukanaan rajallisuuden ja tuntemuksen lopullisesta erosta. Syntyy halu palata yhteisön turvaan. Suhde yhteisöön voi kuitenkin tässä tilanteessa tuntua nielevältä, sillä siihen samastumisen kaventaa siitä erkauduttaessa syntynyt ajattelutilaa. Siitä tulee irtautua joko rauhanomaisesti surutyötä teh-

den tai surusta kieltäytyen ja väkivaltaisesti itsensä siitä irti repimällä.

Yhteisöstä eroamisen tilanteen kauhistuttavuutta Mauss tuli kuvanneeksi kirjoittaessaan uhrista (1899) muutama vuosikymmen ennen lahjaesseettään. Tiina Arppen (1991)¹ esittämän tulkinnan mukaan uhritoimiuksessa oli Maussin mukaan ”kyse kommunikaatiosuhteen luomisesta pyhän ja profaanin maailman välille uhrin eli seremoniassa tuhotun esineen tai olion kautta”. Uhrin kautta rituaaliin osallistuvien välille syntyi yhteisöllistä sidettä lujittava yhteys. Jos ”pyhän” tilalle tässä yhteydessä vaihdetaan epäpyhästi ajattelu ja siihen limittyvä oma ruumiillinen kokemus elävyydestä, ymmärretään, miksi yhteys ”pyhään” oli mahdollista ainoastaan välittäjän avulla. Suora yhteys elävyyden kokemukseen saattoi tuntua tuhoavalta, koska siinä palatiin esisymbolisen tason havaintokategorioiden maailman armoille. Uhri otti uhraajan paikan ja lunasti hänet elämään. Jos ajattelun kategoriat samastuvat yksinomaan olemassaolevaan kulttuuriin, symbolit muodostuvat konkreetteiksi. Kun konkreettisille symboleille osataan kuvitella vaihtoehto, ne suhteellistuvat. Näin on mahdollista saada etäisyyttä kulttuurissa vallitseviin ehdottomuuksiin. Toisen ihmisen väheksyvän ja mitätöivän puheen ei tarvitse enää tuntua ruumiillisena oireiluna. Uhrin uhraaminen toistetaan yhä uudestaan, koska ei haluta erillistyä yhteisöstä. Abstraktimmin ajattelevien ajattelu käy liian abstraktiksi ja ymmärtämättömäksi yhteisössään kiinni eläville (ja konkreettisesti ajatteleville) ihmisille. Tällöin yhteisössään kiinni eläville saattaa tulla kiusaus uhrata ajattelijat, jotta konkreettinen yhteisöllinen meno saisi jatkua häiriintymättä.

Katsotaanpa hetkeksi asiaa hieman toisenlaisesta näkökulmasta. Arppen Rodolphe Gaschéin pohjalta esittämä tulkinta siitä, miten ”kiertoon heitetty objekti ei enää kuljeta muassaan merkityksenannon taakkaa (heran olemusta eli hänen *manaansa*)” on kiinnostava. Siinä kuvautuu vaihdon tilanne, jossa toisistaan täydellisen erillään olevat itsensä konstruoivat subjektit leikkivät merkityksillä. Esineiden henki on tässä tapahtumassa vain erottava merkki. Tämä kyllä selittää esineen, mutta ei leikkiä. Voidaankin kysyä, miksi tutkija ei saisi lähteä hermeneuttiseen kehään ja pyrkiä selittämään sitä, millaisia merkityksiä esine lahjoittajan mielessä kantaa? Olettihan strukturalismin ”isä” Claude Levi-Straussin tiedostamattoman olevan silta yksilöllisen ja kollektiivisen välillä sekä kehotti asettamaan jaon tutkivaan subjektiin ja tutkittavaan objektiin kyseenalaiseksi.

Esineellä on oltava siis jokin muukin merkitys kuin pelkkä merkki, jota kierrätetään (so. esineen vaihtoprosessiin sisältyvä pakko), jotta siitä oltaisiin kiinnostuneita. Ihmetellään nyt vaikka miksi ”huonon maineen”

¹ Arppe, Tiina (1991): *Pyhän jäännökset. Ranskalaisia rajanylityksiä: Mauss, Bataille, Baudrillard*. Tutkijaliitto, Helsinki.

saanutta ihmistä kavahdetaan ja hänet hylätään? Tai miksi julkisuus kohtelee julkkiksia niin kuin kohtelee? Mistä tällainen ”pakko” tulee? Näihin kysymyksiin vastaaminen ei edellytä minkään metafysisen olemassaoloa, riittää, että ajatellaan psykohistorioitsija Juha Siltalan sekä yhteiskuntatieteilijä Pekka Räsänen tavoin sosiaalisen tarvitsevan selittäjäkseen myös psykologisen (ihmisen mielensisäisen) ulottuvuuden. Puhutaan siis yksilödynamiikasta yhteisöllisellä tasolla.

Vaihtoon sisältyvien esineiden vastavuoroisen kiertämisen pakko piilee juuri siinä. Kyse on siitä, ovatko symbolit reifikoituneet vaihdossa kiinni niiden kohteeseen vai voiko symbolin erottaa symboloidusta mielen sisällä tai ryhmän jaetussa käsityksessä ympäröivästä. Tällaiset tunnekokemuksen vaihtelut taas voivat tapahtua ainoastaan psykologisten merkityssisältöjen liitetyssä assosiaatioiden kautta yhteen joidenkin aikaisempien kokemusten ja tiedostamattoman kanssa. Jos tämä syntynyt merkitysliitto on liian tuskallinen konkreettisuudessaan, syntyy pyrkimys – jos siihen ei osata ottaa etäisyyttä – leikata paha irti itsestä. Ja missä muualla pahan saisi irrotettua yhtä kätevästi kuin kohteesta, joka tuosta merkitysliitosta muistuttaa.

Missä Maussin lahja-tutkimuksen nerokkuus sitten pohjimmiltaan piilee? Claude Levi-Straussin mukaan se sisältyy pyrkimykseen ylittää empiirisen havainnoinnin taso, jotta päästäisiin käsiksi perustavampiin realiteetteihin, kuten Arppe tiivistää. Eniten on kuitenkin nykytilanteessa syytä korostaa seikkaa, jonka useat Maussia koskevat tutkimuksetkin jo monesti ovat nostaneet esille. Maussilla tutkimuksiin sisältyi aina myös poliittinen ulottuvuus. Teoria lahjasta oli hänelle teoriaa inhimillisestä solidaarisuudesta ja vastaus vallinneelle utilitarismin poliittiselle teorialle. Vaikka Mauss ”sortuikin” yksilön ylisosiaalistamiseen yhteisöä pyhänä pitäessään, hän tulee samalla kuitenkin puolustaneeksi yksilöä tilanteessa, jossa kulttuuri ei häntä lähtökohteisesti joukon edessä puolusta. Ja vaikka pyyteetöntä lahjaa ei olisikaan, voi lahjan logiikan kautta silti merkityksellistää keskustelua yksilöllisyyden kulttuuria juhlihan yhteiskuntamme arvoista uudella tavalla. Ekofilosofi Olli Tammilehdon mukaan pääomatalouden kriisien tulisi voimistuttaa vastavuoroisuuteen perustuvia talousmuotoja. Yhteisönsä ryhmäprosesseissa kiinni elävien ”kasvojen säilytys” kulttuuriin suhteellista kristillisen armon periaatteen (so. armo on lahja, jota ihminen ei vajavuudessaan voi koskaan palauttaa) kahतालainen luonne. Vajavaisen lahjan (hyväntekeväisyys, jossa ei välitetä kohteesta) lisäksi armoon sisältyy myös ajatus siitä, että ihminen hyväksytään heikkona, epätydellisenä ja puutteellisenä eli orgaanisena ja eläimellisenä kuolevana ihmisenä.

Suomessa sodan jälkeen toteutetun tulonjakokompromissin osin tahattomana sivutuotteena maahamme syntynyt valtiollinen lahjainstituution muoto, eli universaali sosiaaliturva, oli alun perin yritystä säilyttää eliitin johtaman kansallisen projektin yhteisölliset siteet. Systemi sisälsi järjestelmään sisäänrakennetun

alistamisen logiikan. Silti oli niin, että järjestelmän avulla, teollisen kulttuurin syrjäyttämän työläisen loukattu ’minä’ saattoi kehittyvän sosiaaliturvan (so. yhteisten pelisääntöjen, joiden mukaan kaveria ei jätetty) kautta tuntea saavansa itselleen hyväksyvän vastaanoton työttömänäkin (so. yhteisöllisen välittämisen). Tästä näkökulmasta sosiaaliturvan leikkausten seurauksena 1990-luvulla näkyville nousut systeemiin sisäänrakennettu syyllistävyys ja kontrollifunktio ovat poistaneet sosiaaliturvalta siihen jossain määrin sisältyneen lahjan logiikan ja korvanneet sen tulosrationaalisella markkinalogiikalla. Hyvinvointivaltiotutkija Pekka Kosonen puhuu ”työn linjasta”, jossa etuudet ovat olleet sidoksissa palkkaan. Kun työtä uudessa taloudessa ei enää ole, ei ole etuiksiakaan. Kun vastavuoroisuuden ehdot ovat järkkyneet, niin etuuskien ehdot ovat kiristyneet. Painotus hyvinvointipalveluissa on muuttunut ”kaveria ei jätetä” periaatteesta ”kavereille ei jätetä” periaatteeksi. Uudessa taloudessa kaikki ovat toistensa potentiaalisia vihollisia, sillä tulostehon vaatimus ei armoa tunne. Toisten edestä uhrautuminen ei enää tuotakaan ennakoitavaa tulosta, sillä markkinauskon muutosta vaativassa joustologiikassa mikään ei enää ole pyhää (so. suojattua ja pysyvää, mutta ajattelun kautta muutettavissa olevaa) tai niin etäällä itsestä, että siihen voisi solmia jonkinlaisen symboleita punnitsevan ajatuksellisen suhteen.

Mauss toteaa uhrin pyhyteen ja vastavuoroisuuteen liittyen: ”Uhri on lahja, joka pakottaa jumaluuden vastavuoroisuuteen: annan, että voit antaa.” Mutta entä jos jumala, jolle uhrataan, onkin nääntynyt verkostojensa liikkuvuuteen tai on muuten vain ”kaukaisuudessaan” huonokuuloinen pienen ihmisen tarpeille? Ja vaikka Maussin selitys vaihtomuotojen historiallisesta muutoksesta jääkin melko ylimalkaiseksi, hänen mielipiteeseensä on helppo yhtyä hänen kirjoittaessaan: ”Vasta omat länsimaiset yhteiskuntamme ovat aivan hiljattain tehneet ihmisestä ’taloudellisen eläimen’ – mutta me kaikki emme vielä kuulu tähän oliolajiin”. Maussin kirjan suomennos puolustaa paikkaansa nykyisessä yhteiskunnallisessa tilanteessa enemmän kuin koskaan.

ILKKA LEVÄ